

MAGDALENA OCHNIAK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6607-3067>

Uniwersytet Jagielloński

PODRÓŻ JAKO OBRAZ METAGEOGRAFICZNY: WYBRANE ESEJE DMITRIJA ZAMIATINA

THE JOURNEY AS A METAGEOGRAPHICAL IMAGE: SELECTED ESSAYS BY DMITRY ZAMYATIN

Dmitry Zamyatin (born 1962) is a contemporary Russian geographer and culturologist and also a specialist in cultural anthropology, geopolitics, marketing, and territorial branding. As a researcher and scientist, he is known in Russia primarily for popularising the concepts of humanistic geography and metageography. He has presented his concept of metageographical research (an interdisciplinary field at the borderline of science, philosophy and art) for years as a researcher and as a populariser and author of essays. The essays written over the years were collected and published in 2011 in the volume *In the Heart of the Air*. In this article, the concept of travel as a metageographical image and the way in which the traveler models and creates space is explored on the material of selected essays by the Russian metageographer.

Keywords: Dmitry Zamyatin, metageography, essay, journey, image

А я бы ушёл в метагеографию, в пространственную антропологию — как учёный, имею в виду.
А как эссеист — я вообще свободен, пишу, что хочу¹.

Dmitrij Zamiatin urodził się w roku 1962 i dzieciństwo spędził w położonym na Uralu mieście o utajnionej nazwie „Swierdłowsk-45” (obecnie — Lesnoj), które do dziś zachowało status miasta zamkniętego² i jego funkcjonowanie pozostaje w gestii Federalnej Agencji

¹ Motto do artykułu, które można też potraktować jako twórcze *credo* Dmitrija Zamiatina pochodzi z obszernego wywiadu, którego udzielił on Oldze Balla w 2014 roku: O. Балла, *Интервью с (мета)географом Дмитрием Замятым*, <https://gertman.livejournal.com/158468.html> (05.02.2023).

² Kwestię szeroko rozumianych „terytoriów zamkniętych” (ЗАТО — закрытые административно-территориальные образования) w Rosji regulują stosowne przepisy, np.: ustawa *Электронный фонд правовых и нормативно-техни-*

Energii Atomowej „Rosatom” (Государственная корпорация по атомной энергии „Росатом”). Tam właśnie w zakładzie, wokół którego wyrosło miasto nieistniejące później przez całe dziesięciolecia na oficjalnych mapach, pracowali przez wiele lat rodzice Dmitrija Zamiatina³. Wspominam o charakterze tego miasta ulokowanego na pograniczu Europy i Azji, ponieważ wydaje się, że życie w przestrzeni o tak dziwnym i zagadkowym charakterze, a następnie kilkukrotne przeprowadzki w inne regiony kraju, miały wpływ na rozwój naukowych i kulturowych zainteresowań Dmitrija Zamiatina⁴ — człowieka o wiedzy wszechstronnej, legitymującego się dziś dwoma dyplomami: geografa (doktorat — 1989) i kulturologa (habilitacja — 2005).

Zamiatin jest także pomysłodawcą i założycielem (2004) Centrum Humanistycznych Badań Przestrzeni (Центр гуманитарных исследований пространства [ЦГИП])⁵ — pierwszej w Rosji instytucji, która prowadziła badania nad geografią humanistyczną⁶, dys-

ческих документов, <https://docs.cntd.ru/document/9033280> (05.02.2023), które także dość precyzyjnie definiują ich cechy. Są to najczęściej miasta założone i stworzone po to, by zapewnić na ich obszarze bezpieczne funkcjonowanie obiektów wojskowych, instytucji i zakładów produkujących broń masowego rażenia lub materiały promieniotwórcze itp. Budowane często na niedostępnych terenach, utajnione na oficjalnych mapach z licznymi ograniczeniami dotyczącymi do dziś zarówno mieszkańców, jak przyjezdnych są obszarami „skażonymi” dosłownie i metaforycznie swoją przeszłością. Ograniczenia swobód obywatelskich oraz przemieszczania się w przestrzeni wprowadzane ogólnie przez państwo w imię bezpieczeństwa obronności kraju musiały mieć wpływ na mentalność setek tysięcy (czy nawet milionów) ludzi żyjących w takich miastach. Swój pobyt w jednym z zamkniętych miast, Norylsku, opisał w niezwykle realistyczny i wyjątkowo „soczysty” sposób Michał Milczarek w książce-eseju *Donikąd* (M. Milczarek, *Donikąd. Podróże na skraj Rosji*, Wydanie II, Wołowiec 2022, s. 200–259).

³ Na początku lat 70. rodzina przeniosła się ze Swierdłowska-45 do miasta naukowców, czyli Obninska (pod Moskwą), gdzie rodzice kontynuowali pracę zawodową.

⁴ Zamiatin sam o tym wspomina w wywiadzie: „Тут дело скорее в психогеобиографии. Я не москвич; жил в детстве на Урале, закончил Московский университет, потом работал в Ярославском педагогическом институте. Я вообще изначально был гуманитарием, много читал, любил историю и литературу. Поступил в МГУ на экономическую географию Советского Союза — хотел на социально-экономическую географию зарубежных стран, но немосквичей туда не принимали”. Podaję za: O. Балла, *Интервью с (мета)географом...*

⁵ Instytucja ta później została „zreorganizowana” przez rosyjskie ministerstwo kultury i przestała istnieć w roku 2013.

⁶ Jak wyjaśnia sam Zamiatin w streszczeniu opublikowanego w Polsce artykułu „География humanistyczna — interdyscyplinарный kierunek naukowy, badający różne sposoby interpretacji przestrzeni ziemskiej podlegającej ludzkiej inge-

cypliną, której podwaliny w Rosji w 1999 roku zaczął kształtować właśnie Zamiatin⁷. Napisał sześć monografii poświęconych problematyce geografii humanistycznej oraz przestrzeni: *Моделирование географических образов: Пространство гуманитарной географии* (1999), *Гуманитарная география: Пространство и язык географических образов* (2003), *Власть пространства и пространство власти, Метагеография. Пространство образов и образы пространства* (obie z roku 2004), *Культура и пространство. Моделирование географических образов* (2006), *Постгеография: Капитал(изм) географических образов* (2014). Jest także autorem koncepcji metageografii, specjalistą w zakresie antropologii kulturowej, geopolityki, marketingu i brandingu terytorialnego. Poza wspomnianymi monografiami naukowymi oraz kilkuset artykułami o charakterze naukowym i popularyzatorskim przez wiele lat (od 1995 roku) pisał eseje, które ukazywały się na łamach licznych czasopism („Новая Юность”, „Октябрь”, „Воздух”, „Зеркало” i in.). Był członkiem klubu eseistów (Эссе-клуб) oraz grupy literackiej pod nazwą „Путевой журнал”. Znaczna część jego esejów została opublikowana w wydanym w 2011 tomie zatytułowanym *В сердце воздуха: к поискам сокровенных пространств*. Tytuł tego zbioru, który został zapożyczony z jednego ze znajdujących się w nim esejów, można by przełożyć na polski jako „W sercu powietrza: o poszukiwaniu sekretnych przestrzeni”. „Serce powietrza” można tu interpretować jako centrum, środek, ją-

rencji, nie wyłączając ingerencji intelektualnej. Podstawowe terminy, którymi posługuje się geografia humanistyczna, to: pejzaż kulturowy (także etnokułturowy), regionalna (przestrzenna) tożsamość, przestrzenny lub lokalny mit (mitologia regionalna)”. Podają za: Д. Замятин, *На пути к геоспациализму. Пространство и цивилизация в зеркале гуманитарной географии*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU” 2017, t XIII, s. 9. O różnicach pomiędzy ‘zachodnim’ i rosyjskim pojmowaniem geografii humanistycznej (zwanej odpowiednio „гуманистической” oraz „гуманитарной географией”) można przeczytać w cytowanym tu już kilkakrotnie wywiadzie z Zamiatinem: О. Балла, *Интервью с (мета)географом...*

⁷ Pytany w wywiadzie o to, czy jest on autorem samego pojęcia „geografia humanistyczna” odpowiedział „Думаю, нет. В конце 90-х почти одновременно вышли статья Владимира Каганского о региональном гуманитарно-географическом анализе и моя книга *Моделирование географических образов: Пространство гуманитарной географии*. Несколько людей решили, что этот термин удобен, чтобы отличать то, что формируется у нас — пусть осколочно, фрагментарно — от происходящего на Западе. Всё же есть специфика”. Patrz: О. Балла, *Интервью с (мета)географом...*

dro (ale teŹ i sens) przestrzeni, ku któremu dąŹy artysta próbujący tę przestrzeń poznać i opisać. W omawianym eseju padają bowiem następujące słowa:

География искусства: возможность исследования экзистенциальных ситуаций творца, художника в месте, где он находится/находился, пребывал, творил. Бытие местом, бытие-в-месте: географизация искусства означает, что художник, творец не только преобразует свое место — он размещает свое искусство и размещается им. Место художника как географический образ — это ментальное ядро географии искусства⁸.

Wspomnianą publikację doceniła także w 2011 roku kapituła jury konkursu nagrody literackiej im. Andrieja Biełego, która przyznała Zamiatinowi główną nagrodę w kategorii „badania humanistyczne” (гуманитарные исследования).

Tom *В сердце воздуха* nie ma jednorodnego charakteru. Na ponad 400 stronicach zebrane zostały 93 eseje. Z anonsu wydawniczego na odwrocie strony tytułowej możemy dowiedzieć się, Źe zawarte w tomie eseje, zarówno literackie jak i geopoetyckie, są poświęcone obrazowemu postrzeganiu przestrzeni, czyli metageografii:

В книге представлены геопоэтические и художественные эссе, посвященные географическому воображению, образному восприятию пространства, метгеографии — попытке выйти за пределы непосредственного видения земных ландшафтов, в том числе — в русской литературе. Образы российского пространства интерпретируются в различных социокультурных контекстах. Благодаря этому возникает новый, живой ракурс восприятия исторического ландшафта. Жанр эссе, полноценно представленный в данной книге, является в настоящее время одним из наиболее интересных и наиболее перспективных для гармоничного развития современной русской литературы (s. 4).

Sam twórca, próbując wyjaśniać swym czytelnikom i odbiorcom istotę metageografii, dziedziny niezbyt jeszcze rozpoznawalnej wśród badań humanistycznych, stwierdza, Źe jest ona pojęciem jednoczącym naukę i sztukę, gdyż jest zorientowana na artystyczne odbieranie rzeczywistości:

[...] тут можно вспомнить Аристотеля: метафизика — то, что после физики. Так вот, метгеография — то, что „после” географии. С одной стороны,

⁸ Д. Замятин, *В сердце воздуха. К поискам сокровенных пространств: Эссе*, Изд-во Ивана Лимбаха, Санкт-Петербург 2011, s. 371–372. Wszystkie cytaty z omawianych tu esejów Zamiatina przytaczane są za tym wydaniem, numer strony podawany jest w nawiasie po cytacie.

она базируется на академических дискурсах, на гуманитарной географии, с другой — ориентируется на художественное восприятие мира, на сакральную географию, которая тоже не в чистом виде орудует позитивистскими дискурсами. Поэтому она — в двух мирах одновременно: науки и искусства. В ней есть моменты развития пространства и по горизонтали, и ввысь — по сакральной вертикали: отношения между Землёй и Небом. Метагеография есть и на Западе. Там, правда, это не целенаправленный академический дискурс, скорее искусство. Но и здесь никакого направления нет. Есть понятие, описывающее зыбкую область между академическим дискурсом и искусством⁹.

Wspomniana niejednorodność tomu polega na tym, że eseje powstałe w różnych latach aktywności pisarskiej Dmitrija Zamiatnia, zostały przez niego tematycznie pogrupowane w dwie części oraz dziesięć rozdziałów. Część pierwsza zatytułowana jest *Инспектор земных образов* i zawiera cztery rozdziały (bloki tematyczne) *Ландшафт и бытие*, *Россия-образ*, *Образ и империя* oraz *Пространство и сферы*. W skład części drugiej, zatytułowanej *Метагеография: образы и определения* wchodzi sześć rozdziałów: *Метагеографический словарь*, *Гений и место*, *Метагеография русской литературы*, *Русское письмо*, *Макеты неизвестности* oraz *Геокаллиграфия*.

Fragment tomu, który przyciągnął moją uwagę i który stanie się tu przedmiotem refleksji, to umieszczony na początku części drugiej rozdział *Метагеографический словарь* zawierający osiem esejów zatytułowanych odpowiednio: *Страна*, *Путешествие*, *Географическая карта*, *Граница*, *Город*, *Столица*, *Петербург* oraz *Русские столицы*. I chociaż tytuł rozdziału (*Метагеографический словарь*) sugerowałby, że mamy do czynienia ze słownikowym opracowaniem, które wyjaśni nam znaczenie zdawałoby się kluczowych dla każdego podróznego terminów — tu je przypomnę: *kraj*, *podróż*, *mapa geograficzna*, *granica*, *miasto*, *stolica*, *Petersburg* oraz *rosyjskie stolice* — to jego narracja odbiega od konwencji przyjętej w encyklopediach.

Być może eseje te były szczególnego rodzaju pisarskimi wprawkami Zamiatina, który przez pewien czas nosił się z zamiarem stworzenia takiego właśnie słownika meta geograficznego. Ponieważ jak sam przyznawał w wywiadzie, nie jest encyklopedystą i nie potrafi pisać profesjonalnych haseł („увы, сам я — не энциклопедист и не систематизатор. Энциклопедические статьи — это же жёсткие

⁹ Пор.: О. Балла, *Интервью с (мета)географом...*

стандарты. А я, человек искусства, создавать их не могу”¹⁰), do planowanego słownika zaprosił liczne grono specjalistów i naukowców. Ich prace leksykograficzne, projektowane jako zaczątek słownika, zostały opublikowane w latach 2005–2010 na łamach kolejnych roczników redagowanego przez Zamiatina almanachu noszącego nazwę „Гуманитарная география”¹¹ („Geografia humanistyczna”). Niestety bardzo niski nakład i ograniczony zasięg almanachu wpłynął na to, że nie trafił on do szerszego grona badaczy zainteresowanych tą tematyką. Nie wiem też, czy słownik ten ukazał się jako osobna książka.

Czym zatem jeśli nie zbiorem haseł encyklopedycznych jest *Słownik metageograficzny* Zamiatina? Są to krótkie i niespieszne opowieści o tworzeniu się w świadomości podróżującego podmiotu przestrzeni i jej obrazu¹². W esejach Zamiatin przywołuje co prawda te

¹⁰ Tamże.

¹¹ Numery 1, 3, 5 i 6 almanachu można znaleźć na stronie internetowej Instytutu Dziedzictwa <https://heritage-institute.ru> (Институт Наследия — Российский научно-исследовательский институт культурного и природного наследия имени Д. С. Лихачёва), którego częścią było przez lata Centrum Humanistycznych Badań Przestrzeni założone przez Zamiatina.

¹² Sporą trudność sprawia próba określenia tematyki poszczególnych esejów. Teksty są bowiem słownymi wariacjami, łamigłówkami, intelektualnymi grami językowymi z kluczowym znaczeniem, które kryje się zdaniem Zamiatina w każdym z tytułowych pojęć. Esej *Страна* traktuje o rozdźwięku między obrazem kraju prezentowanego przez kartografa jako płaski kontur na mapie i plastycznym wielowymiarowym obrazem widzianym „z wnętrza mapy” przez mieszkańca lub podróżnika. W eseju *Путешествие* mamy do czynienia z próbą ukazania różnic pomiędzy turystą i podróżnikiem, zaś ich obrazy prezentowane są w duchu dawnych sentymentalno-romantycznych podróży po świecie. *Географическая карта* to esej o mapie jako przedmiocie estetycznym, artystycznej wizji pejzażu i przestrzeni, którą dawniej próbowano wcisnąć w ciasną ramę stonic atlasu, a która dziś umiera przez hegemonię cyfryzacji i trójwymiarowego obrazowania komputerowego. W eseju *Граница* znajdziemy erudycyjne pасаże o próbach wyznaczenia granic granicy oraz o jej (jako zantropomorfizowanego bytu) zdolnościach realnego dzielenia przestrzeni. W podobnym duchu snuje się opowieść w eseju *Город*: rozważania o ekspansywnej naturze miasta wzbogacone są metaforycznymi wizjami miasta-ośmiornicy sięgającej mackami po kolejne fragmenty nieoswojonej jeszcze przestrzeni. Ciekawe cechy stolicy państwa prezentuje Zamiatin w eseju o tym samym tytule (*Столица*). Jego zdaniem bycie głównym miastem w państwie czyni ze stolicy „tymczasową”, „chwilową” przestrzeń poza i ponad granicami kraju, która jak kameleon próbuje przystosować się do sytuacji, w której się znalazła. Z kolei w eseju *Петербург* zawarta jest gorzka refleksja o północnej stolicy, mieście introwertycznym, sztucznym, zbyt europejskim, by pasował do rosyjskiego krajobrazu. Ostatni z cyklu, ósmy esej, traktuje o rosyjskich stolicach (*Русские столицы*) w dość szerokim sensie: zarówno o tych mianowanych oficjalnie, jak

same pojęcia, o których traktują jego monografie i artykuły naukowe, jednak tutaj — dzięki odmiennemu użyciu języka — zyskują one poetycki wydźwięk, brzmią jak upoetyzowana, sentymentalna bądź romantyczna narracja o podróży i przestrzeni, jak wyjątkowo uniwersalny przewodnik po zmitologizowanej przestrzeni. A więc Zamiatin w omawianych esejach co prawda opowiada o przemierzaniu rosyjskiej przestrzeni, jednak jej „rosyjskość”, czyli przyporządkowanie do określonego, rozpoznawalnego geograficznie miejsca, zwerbalizowana jest tylko w dwóch spośród nich, zatytułowanych *Petersburg* oraz *Rosyjskie stolice* (mówiąc o dawnej Rosji raczej trudno jest uniknąć osadzenia przestrzeni miast w konkretnym, *nomen omen*, „miejscu” i czasie historycznym). W przypadku pozostałych tekstów przestrzeń jawi się jako nieskonkretyzowane globalne „wszędzie”, istniejące jakby poza czasem i historią.

W większości z tekstów Zamiatina przestrzeń unaocznia się jako coś żywego, gotowego w każdej chwili zmienić swój kształt i cechy. Jak granica z eseju pod tym samym tytułem, starająca się zmienić przestrzeń, którą definiuje:

[...] граница работает, движется и дышит. Общий принцип ее жизни — не давать жить другим границам, ибо на каждую законную границу есть не менее одной незаконной, неофициальной, неформальной, невидимой границы. Вообще, границы стараются ограничивать друг друга, оставляя предельно наивное пространство в дураках (s. 169).

Czy też miasto opisane w eseju *Город*, którego struktura ma magiczne cechy:

Структура города имеет волшебное свойство: она растягивает и приближает ко мне точки цветоносного, распускающегося орхидеей мира, но в то же время она стягивает и сосредоточивает перед моим внимательным умозрительным взглядом вакханалии вышедшего из себя облака образов (s. 172).

Zamiatin stosuje w omawianych esejach narrację opartą o widzenie obrazowe, metaforyczne, upoetyzowane. Spojrzenie narratora każdorazowo antropomorfizuje przestrzeń, która jest aktywna i oddziałuje na obserwatora. Powiedziałabym nawet, że jej obraz jest wyjątkowo plastyczny, namacalny. Bohater w esejach Zamiatina nierzadko z trudem brnie przez przestrzeń, która w jednym z esejów

i o ważnych miastach pełniących istotną rolę w historii i społecznym rozwoju kraju.

(*Географическая карта*) porównana jest nawet do gęstego kisielu „карты [...] расслаивают, рассекают, растворяют сгустки и комки земного пространства-киселя” (s. 165). Ów króciutki cytat o przestrzeni-kisielu znajduje też odzwierciedlenie w naukowych artykułach Zamiatina. Jednak w nich myśl zawarta w jednym zdaniu z eseju przeradza się w cały akapit będący kulturologicznym komentarzem opisującym interakcję podróźnego i przestrzeni:

Путешествие отличается интенсивностью движения. Пространство вокруг путешественника фрагментируется им и расщепляется, становясь „пазловым” (англ. puzzle — загадка). „Пазлы” пространства образуют вязкую среду, сквозь которую держится путь. Уплотняемое путешественником пространство сопротивляется. Путешественник видит объемы, „кубы” пространства, раздвигая их своими образными усилиями. Путешествие организует образы пространства. Путешественник движется и в реальном и в образном пространствах. Чем интенсивнее движение, тем взаимосвязаннее эти пространства. Вершина путешествия — тождество реального и образного пространства, рождение образа путешествия¹³.

Jak czytamy w tym fragmencie, zdaniem Zamiatina modelowy podróźnik przemieszcza się jednocześnie i w przestrzeni realnej i w przestrzeni mentalnej, obrazowej. W ten sposób autor chce podkreślić ważny aspekt podróży w przestrzeni, poprzez przestrzeń, za pomocą przestrzeni, a więc nieustannej interakcji człowieka z przestrzenią pokonywaną przez niego w czasie podróży. Autor wspominał też o tym w 2013 roku w programie *Искусство путешествия* nagrany dla stacji radiowej finam.rm. W godzinnej audycji o sztuce podróżowania Dmitrij Zamiatin powiedział między innymi, że podróź jest pewnym stanem egzystencjalnym („Путешествие это экзистенциальное состояние”¹⁴) polegającym na wchłanianiu przestrzeni i rozpływaniu się człowieka w niej („впитывание пространства, растворение в пространстве”¹⁵), co więcej, ta interakcja powoduje, że podróźnik staje się w toku podróży innym człowiekiem: „ты становишься другим человеком в ходе путешествия, если оно у тебя получается”¹⁶. Tak więc wyrazistą cechą poetyki analizowanych esejów jest próba

¹³ Д. Замятин, *Образы путешествий: социальное освоение пространства*, „Социологические исследования” 2002, nr 2, s. 14.

¹⁴ Program radiowy „Искусство путешествия”, Wywiad z Igorem Sidem i Dmitrijem Zamiatinem: https://www.youtube.com/watch?v=Iezr3JfwUEE&ab_channel=finamfm

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

opisania nieustannej interakcji człowieka-podróżnika z przestrzenią, którą, jak sądzę, można nazwać interakcją performatywną¹⁷. Ta przestrzeń w czasie jej przemierzania, obserwowania i opisywania przez podróżnika żyje, oddziałuje, wpływa. Jak czytamy w eseju *Miasto*:

Радиально-кольцевой город старается стронуть с места теснины узких улиц и растревожить, расшевелить покой извилистых закоулков. Город, владеющий рекой, вытаскивает ее из береговой кожи, скальпирует ее и развешивает водоносные реликвии пристанями-ресторанами и загаженными пляжиками (s. 172).

Jak zauważa Zamiatin w innym ze swych artykułów — a co po raz kolejny podkreśla aktywne działanie przestrzeni w jego tekstach — metageograficzny obraz podróży cechuje specyficzna „wypukłość”, która spowodowana jest skupianiem uwagi podróżującego na kulturowych, emocjonalnych i psychologicznych elementach kształtujących przestrzeń wokół niego. Stąd też i wartość oraz znaczenie wszelkiego rodzaju literatury podróżniczej (dzienniki, pamiętniki, zapiski z podróży) zdaniem Zamiatina powinny być oceniane nie z punktu widzenia jej wiarygodności i zgodności z dostępnymi danymi fizyczno-geograficznymi czy też ekonomicznymi, lecz z punktu widzenia siły obrazu wytworzonego w czasie podróży¹⁸.

Doświadczenie przeżywania przestrzeni u Zamiatina jest, jak widzimy, centralnym punktem koncepcji metageografii, którą w dość zwięzły i przejrzysty sposób wyłożył w krótkim tekście *Метагеография: на пути к со-в-местности*. Zamiatin podkreśla w nim, że metageografia jest dziedziną interdyscyplinarną zarówno w sposobie prezentowania rozważań jak i typie tekstów, które tworzy:

[...] метагеография — междисциплинарная область знания, находящаяся на стыке науки, философии и искусства (в широком смысле) и изучающая различные возможности, условия, способы и дискурсы географического мышления и воображения [...]. Для метагеографии в целом характерно смешение и сосуществование различных текстовых традиций: художественных, философских, научных; серьезное значение приобрел литературный жанр эссе, позволяющий наиболее свободно ставить и интерпретировать метагеографические проблемы [...]. В концептуальном плане метагеография со-

¹⁷ Performatywność rozumiem tu — zgodnie z wykładnią Ewy Domańskiej — jako zmiany w otaczającej rzeczywistości powodowane przez aktywny (sprawczy) podmiot performatywny, który potrafi angażować w działanie nie tylko siebie lecz także inne byty „nie-ludzkie”. Por.: E. Domańska, „Zwrot performatywny” w *współczesnej humanistyce*, „Teksty Drugie” 2007, nr 5, s. 48–61.

¹⁸ Д. Замятин, *Образы путешествий...*, s. 16.

ПОДРОЊ JAKO OBRAZ METAGEOGRAFICZNY...

держательно взаимодействует с гуманитарной и культурной географией, геопозитикой, географией искусства, геофилософией, сакральной географией, архитектурой, мифогеографией, геокультурологией, различными художественными и литературными практиками¹⁹.

Jak więc wynika z powyższego cytatu, esejów Zamiatina nie można czytać dla fabuły (bo w istocie jej tam nie ma), nie da się ich też czytać szybko, pobieżnie. Tam niemal każde zdanie kryje w sobie intrygującą myśl, w którą należy się zagłębić, przeczytać na głos, podyskutować o niej. Olga Balla w recenzji książki *В сердце воздуха* trafnie zwraca uwagę, że eseje Zamiatina to dość złożona struktura i nie da się ich czytać pobieżnie:

[...] читать его, надо признать, трудно. К своеобразному вокабуляру Замятина надо еще привыкнуть. Я бы даже сказала прямо — надо выучить — разгадавши — его язык, который у него, кажется, тоже изобретается (или сам возникает? — пожалуй это вернее) на ходу²⁰.

Recenzentka zwraca też uwagę na inną ważną kwestię — autor każdorazowo, tworząc esej, dokonuje twórczego eksperymentu i zapisuje w słowie własne wrażenia z percepcji przestrzeni:

По существу, тексты Замятина (даже: текст, один, большой, в который складываются, срастаются отдельные тексты, ибо это — система), невзирая на их поэтический облик, — исследование, притом экспериментальное: автор ставит эксперимент сразу на трёх (по меньшей мере) объектах — пространстве, собственном восприятии и слове — и шаг за шагом протоколирует его ход. Он исследует возможности всех трёх объектов, проявляющиеся при одном условии: при их встрече, взаимоналожении²¹.

Podobny aspekt eseistyki Zamiatina podkreślił Igor Sid (poeta, dziennikarz, podróżnik), wygłaszając krótką laudację na cześć autora, wyróżnionego w 2011 nagrodą im. Andrieja Biełego:

Эссеистика Замятина — образец „нестрогого” жанра исследования, когда к новым смыслам автор приходит не путем прямолинейных научных

¹⁹ Д. Замятин, *Метагеография: на пути к со-в-местности*, s. 19–23. Tekst jest umieszczony w katalogu wystawy *Метагеография. Пространство — образ — действие*, Специальный проект VI Московской биеннале современного искусства, Москва 2016, <https://garagemca.org/programs/library/catalogue/L33685> (05.02.2023).

²⁰ О. Балла, *Книжная полка Ольги Балла*, „Новый мир” 2012, nr 1, https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2012/1/knizhnaya-polka-olgi-balla-4.html (05.02.2023)

²¹ Тамże.

рассуждений, но изогнутым «ходом коня», где связь между исходным и конечным мыслительными конструктами зачастую оказывается неуловимой²².

W tym miejscu można by z nutką ironii powiedzieć, że wskazane przez Sida właściwości są charakterystyczne nie tylko dla tekstów Zamiatina, nietrudno rozpoznać je bowiem jako typowe cechy eseistyki jako gatunku pogranicznego. Jak głosi *Słownik pojęć i tekstów kultury*:

[...] esej nie prezentuje wyczerpującego podejścia do tematu; charakteryzuje się subiektywizmem ujęcia, dygresyjnym i impresyjnym tokiem wywodu oraz dbałością o oryginalność i artyzm przekazu. Łączy logiczny wywód rozprawy z tokiem aforystycznym i refleksyjnym; chętnie korzysta z form narracyjnych, a niekiedy także lirycznych. Synkretyczny charakter eseju, którym rządzi zasada kojarzenia pomysłów, wymaga od jego twórcy znacznego kunsztu pisarskiego²³.

U Zamiatina są przecież widoczne jak na dłoni zarówno erudycyjne dygresje i refleksje, oryginalny język, swobodna i niewymuszona kompozycja, jak i wyrafinowana forma. Wspomniany w słownikowej definicji synkretyczny charakter eseju przejawia się u Zamiatina w tym, że jego eseje są co prawda narzędziem pozanaukowej ekspresji, jednak ekspresji ściśle powiązanej z jego wykształceniem, obszarem badań i zainteresowaniami. Ta wieloaspektowa działalność wpisuje się w jego autocharakterystykę, której dokonał przy okazji udzielonego w 2014 roku wywiadu. Powiedział wówczas o sobie: „скорее я учёный-писатель в широком смысле, человек письменного текста”²⁴. Wspomniane wcześniej wykształcenie jest tu elementem bardzo istotnym, ponieważ znajduje swoje odbicie w pisarstwie Zamiatina: nieoczywistym, niejednorodnym, łączącym w sobie wiedzę geografą i pióro eseizującego kulturologa. Tworzy on szczególnego rodzaju „pismo”, będąc kontynuatorem tradycji rosyjskiego pisarstwa, wyrosłego ze spuścizny kompletnie odmiennej niż zachodnia, europejska. Jak zauważa bowiem Zamiatin w jednym ze swych tekstów:

Классическое письмо — это растянутая, протяженная словесная речевая ткань, позволяющая увидеть ее; текст, возникающий одновременно и вневременно параллельно с этим «текстильным» процессом. [...] Русское письмо

²² И. Сид, *Слово о Дмитрие Замятине*, <https://web.archive.org/web/20150610203659/http://www.belyprize.ru/?pid=409> (05.02.2023).

²³ E. Szcześna (red.), *Słownik pojęć i tekstów kultury*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2002, s. 100.

²⁴ О. Балла, *Интервью с (мета)географом...*

не знает текста, текст — продукт латиноязычного письма, западной метафизики. Густая, вязкая и навязчивая консистенция, плоть русского письма стремится вылиться, сформоваться просто — в письмо, единое письмо писем, единообразное послание, закрывающее и, времени, выставляющее русский язык как пространство²⁵.

Mając w świadomości ten cytat oraz czytając eseje Zamiatina, ma się wrażenie takiego właśnie przedzierania się przez gęstą od znaczeń i obrazów przestrzeni tekstu, który stara się jak grząskie piaski lub lepka pajęczyna uwięzić odbiorcę, spowolnić lekturę, zatrzymać czytelnika na dłużej ze sobą. Co chwilę napotyamy tam obrazowe skojarzenia, słowne i aforystyczne miniatury zachęcające do powtórnego niespiesznego czytania, smakowania tekstu, cieszenia się wyobrażonym sobie właśnie wizerunkiem przestrzeni.

Zamiatin niejednokrotnie w omawianych tu esejach skupia się na słowie, jego brzmieniu, etymologii. Jakby nawlekając koralki na nitkę, zestawia szeregi współdźwięczących słów: „влагать власть в трещины расстояний” (s. 158), „странности странового пространства” (s. 158), „пространство слегка притворяется, позволяя водворить себя в рамки и контуры карты” (s. 163) — jakby ze zdziwieniem przysłuchiwał się im, jak brzmią. To strategia, która przenika wszystkie jego miniatury. Wszak sam stwierdza w esejju *Путешествие* — „Величие путешествия достигается отречением от права паковать страну в глянec гладкого текста” (s. 162). Opis podróży zatem nie może być nijaki, bezbarwny, nieciekawý. Ma być gęsty od znaczeń, porównań, obrazów tworzonych przez podróżnika-opowiadacza, będącego według wizji Zamiatina „пасажером неосвоенной и легкомысленной przestrzeni” („пассажир неосвоенного и легкомысленного пространства” s. 162). Podróż weryfikuje bowiem naszą wiedzę uprzednią o eksplorowanym miejscu, „innym” miejscu — zgromadzoną na podstawie wcześniejszych, cudzych doświadczeń, lektury cudzych opisów, wrażeń i doznań. Pozwala nam samodzielnie zbadać i opowiedzieć przestrzeń, gdyż, jak konstatuje Zamiatin, w XX wieku obrazy geograficzne stały się literackim środkiem wyrażania postawy człowieka wobec świata, a sama podróż — potężną metaforą literacką: „географические образы стали естественным литературным средством выражения отношения к миру. Путешествие стало

²⁵ Д. Замятин, *Определение геопоэтики*, «Октябрь» 2002, nr 4, <https://magazines.gorky.media/october/2002/4/geo poetika-i-geografika.html> (05.02.2023).

удобным литературным приемом и мощной литературной метафорой”²⁶.

A zatem w myśl zarówno teoretycznych rozważań, jak i eseistycznej praktyki Dmitrija Zamiatina — tworząc tekst z podróży i o podróży, nie tylko opowiadamy świat, ale też i go współtworzymy. Podróż pozwala płaski dwuwymiarowy obraz przestrzeni zakłęty w mapie przeistoczyć w kipiące wrażeniami i obrazami miejsce, zbudować mentalną przestrzeń, ukształtować krajobrazy w pamięci. Jak plastycznie opisuje to w eseju *Путешествие* rosyjski metageograf: „глаз путешественника обладает убойной ландшафтной силой” (s. 160) zaś „дельный путевой человек всегда заменит один пейзаж на другой, перечертит карту былых пространств” (s. 162). Metageograf-podróżnik jest więc artystą, który potrafiąc pątrzyć poprzez, dookoła, poza skraj pejzażu, swoimi tekstami tworzy szczególnego rodzaju „pismo w ruchu”. Jak podkreśla bowiem rosyjski autor „путешествия — это письмо в движении, порождающее образы стран, городов, местностей, проникающие в литературу, изменяя ее”²⁷.

REFERENCES

- Balla, Ol’ga. “Interv’yu s (meta)geografom Dmitriyem Zamyatinym.” [Балла, Ольга. “Интервью с (мета)географом Дмитрием Замятиным”] <<https://gertman.livejournal.com/158468.html>>.
- Domańska, Ewa. “‘Zwrot performatywny’ we współczesnej humanistyce.” *Teksty Drugie*, 2007, no. 5: 48–61.
- Sid, Igor’. “Slovo o Dmitrii Zamyatine” [Сид, Игорь. “Слово о Дмитрие Замятине”] <<https://web.archive.org/web/20150610203659/http://www.belyprize.ru/?pid=409>>.
- Słownik pojęć i tekstów kultury*. Szczęsna, Ewa (Ed.). Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 2002.
- Zamyatin, Dmitriy. “Na puti k geospatsializmu. Prostranstvo i tsivilizatsiya v zerkale gumanitarnoy geografii.” *Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU*, 2017, vol. XIII: 9–30. [Замятин, Дмитрий. “На пути к геоспациализму. Пространство и цивилизация в зеркале гуманитарной географии.” *Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU*, 2017, vol. XIII: 9–30].
- Zamyatin, Dmitriy. “Opredeleniye geopoetiki.” *Oktyabr’*, 2002, no. 4 [Замятин, Дмитрий. “Определение геопозетики.” *Октябрь*, 2002, no. 4] <<https://magazines.gorky.media/october/2002/4/geopoetika-i-geografika.html>>.

²⁶ Д. Замятин, *Образы путешествий...*, s. 21.

²⁷ Tamże, s. 19.

PODRÓŻ JAKO OBRAZ METAGEOGRAFICZNY...

- Zamyatin, Dmitriy. *V serdtse vozdukh. K poiskam sokrovennykh prostranstv: Esse*. Sankt-Peterburg: Izd-vo Ivana Limbakha, 2011 [Замятин, Дмитрий. *В сердце воздуха. К поискам сокровенных пространств: Эссе*. Санкт-Петербург: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011].
- Zamyatin, Dmitriy. "Obrazy puteshestviy: sotsial'noye osvoyeniye prostranstva." *Sotsiologicheskiye issledovaniya*, 2002, no. 2: 12–22 [Замятин, Дмитрий. "Образы путешествий: социальное освоение пространства." *Социологические исследования*, 2002, no. 2: 12–22].
- Zamyatin, Dmitriy. "Metageografiya: na puti k so-v-mestnosti." *Metageografiya. Prostranstvo – obraz – deystviye. Spetsial'nyy projekt VI Moskovskoy biyennale sovremennogo iskusstva*. Moskva 2016: 19–23 [Замятин, Дмитрий. "Метагеография: на пути к со-в-местности." *Метагеография. Пространство – образ – действие. Специальный проект VI Московской биеннале современного искусства*. Москва 2016: 19–23 <<https://garagemca.org/programs/library/catalogue/L33685>>.